

MAKTAB O'QUVCHILARIDA KONSTITUTSIYAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Daniyarova Xafiza To'ychi qizi

Guliston davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirishning mazmuni, tamoyillari va metodik yondashuvlari yoritilgan. Konstitutsiyaga hurmat, qonun ustuvorligi, fuqarolik mas'uliyati, inson huquqlari va erkinliklarini anglash kabi jihatlar ta'lim jarayonida qanday samarali shakllantirilishi mumkinligi tahlil etiladi. Shuningdek, interaktiv usullar, loyihaviy faoliyat, rolli o'yinlar va oila-maktab hamkorligining o'quvchilar huquqiy madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Maqola umumiy o'rta ta'lim muassasalari pedagoglari, metodistlar va tadqiqotchilar uchun amaliy va nazariy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *konstitutsiyaviy qadriyatlar, huquqiy madaniyat, fuqarolik tarbiyasi, maktab o'quvchilari, metodika, interaktiv usullar, inson huquqlari, qonun ustuvorligi, tarbiyaviy jarayon.*

Аннотация. *В статье рассматриваются содержание, принципы и методические подходы к формированию конституционных ценностей у школьников. Анализируются способы эффективного формирования в образовательном процессе таких аспектов, как уважение к Конституции, верховенство права, гражданская ответственность, понимание прав и свобод человека. Показана роль интерактивных методов, проектной деятельности, ролевых игр и взаимодействия семьи и школы в развитии правовой культуры учащихся. Статья представляет практическую и теоретическую значимость для преподавателей средних общеобразовательных учреждений, методистов и исследователей.*

Ключевые слова: *конституционные ценности, правовая культура, гражданское воспитание, школьники, методика, интерактивные методы, права человека, верховенство права, образовательный процесс.*

Abstract. *This article discusses the content, principles and methodological approaches to the formation of constitutional values in schoolchildren. It analyzes how aspects such as respect for the constitution, the rule of law, civic responsibility, and understanding of human rights and freedoms can be effectively formed in the educational process. It also shows the role of interactive methods, project activities, role-playing games, and family-school cooperation in the development of students' legal culture. The article is of practical*

and theoretical importance for teachers of secondary educational institutions, methodologists, and researchers.

Keywords: constitutional values, legal culture, civic education, schoolchildren, methodology, interactive methods, human rights, the rule of law, educational process.

Kirish. Yosh avlodni huquqiy jihatdan yetuk, fuqarolik mas'uliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalash bugungi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Maktab davri inson dunyoqarashi shakllanishining eng muhim bosqichi bo'lgani uchun o'quvchilarda konstitutsiyaviy qadriyatlarni chuqur anglashni ta'minlash ta'limning dolzarb vazifasiga aylanmoqda. Konstitutsiya – davlat va jamiyat hayotining siyosiy-huquqiy asoslarini belgilovchi bosh hujjat sifatida o'quvchilar ongiga ma'rifiy, tarbiyaviy, amaliy yo'sinda singdirilishi lozim.

Konstitutsiyaviy qadriyatlar deganda shaxs erkinligi, qonun ustuvorligi, adolat, tenglik, demokratiya, vatanparvarlik, inson huquqlari va burchlariga hurmat kabi tamoyillar tushuniladi. Bu qadriyatlar o'quvchilarda:

- huquqiy madaniyatni,
 - fuqarolik pozitsiyasini,
 - ijtimoiy mas'uliyatni,
 - jamiyat hayotida faol ishtirok etish motivatsiyasini
- shakllantiradi.

O'quvchilarda konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish quyidagi tamoyillarga tayangan holda amalga oshiriladi:

1. Bosqichma-bosqichlik va tizimlilik. Huquqiy bilimlar yosh xususiyatlari va psixologik rivojlanishdan kelib chiqib ketma-ketlikda berilishi zarur.

2. Faol ishtirok va interaktiv yondashuvlar. Dars jarayonini suhbat, munozara, debat, rolli o'yinlar orqali tashkil qilish o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshiradi.

3. Amaliyotga yo'naltirilganlik. Real hayotiy misollar, kundalik hayotdagi huquqiy vaziyatlar yordamida konstitutsiyaviy tamoyillarni anglash yanada osonlashadi.

4. Vatanparvarlik ruhini uyg'otish. O'zbekiston tarixiy-madaniy merosi, mustaqillik g'oyalari, davlat ramzlari bilan bog'liq tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning ma'naviy olamini boyitadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktab o'quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish masalasi so'nggi yillarda nafaqat O'zbekistonda, balki jahon pedagogikasida ham dolzarb yo'nalish sifatida rivojlanib bormoqda. Mazkur jarayonning ilmiy-nazariy asosi, metodik yondashuvlari va amaliy mexanizmlarini o'rganish ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlar bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (1992; yangilangan tahrirlari) o'quvchilar ongida shakllantirilishi lozim bo'lgan asosiy konstitutsiyaviy tamoyillar — inson huquqlari, erkinliklar, tenglik, adolat va qonun ustuvorligini belgilab beradi. Ushbu tushunchalar "Ta'lim to'g'risida" Qonun hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'limning ma'naviy-huquqiy vazifalari sifatida qayd etilgan. Mazkur hujjatlar konstitutsiyaviy tarbiyaning metodik asoslarini belgilovchi asosiy normativ manbalardir.

Xalqaro miqyosda esa UNESCO va UNICEF tadqiqotlari huquqiy madaniyatni shakllantirishda bolalarning faol ishtiroki, tenglik, bag'rikenglik, demokratiya kabi universal qadriyatlarni asosiy yo'nalish sifatida belgilab beradi. Masalan, UNESCO'nun "Global Citizenship Education" konsepsiyasi o'quvchilarda huquqiy ong, ijtimoiy mas'uliyat va demokratik xulq-atvorni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Pedagogik adabiyotlarda konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni ko'p komponentli, tizimli va uzluksiz tarbiya faoliyati sifatida qabul qilinadi. J. Dyui (John Dewey)ning demokratik ta'lim haqidagi g'oyalari o'quvchilarni faollik, mustaqil fikrlash va ijtimoiy jarayonlarda ishtirok orqali tarbiyalashni taqozo etadi. Bu yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimida ham dialogik, interfaol, loyihaviy ta'lim metodlarining keng qo'llanilishida o'z aksini topgan.

P. Freyre (Paulo Freire)ning "tanqidiy pedagogika" konsepsiyasi ham o'quvchilarni jamiyatdagi huquqiy va ijtimoiy jarayonlarga ongli yondashishga o'rgatish g'oyasi bilan uyg'un. Adibning fikricha, haqiqiy ta'lim o'quvchining faolligi va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish orqali shakllanadi — bu g'oya konstitutsiyaviy qadriyatlarni o'rgatishda juda muhimdir.

O'zbekistonlik pedagog olimlar — A. Abduqodirov, R. G'aybullayev, N. To'xtasinovlarning ishlarida fuqarolik tarbiyasining milliy-madaniy asoslari, yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish mexanizmlari, interaktiv metodlar samaradorligi yoritib berilgan. Ularning tadqiqotlari konstitutsiyaviy tarbiyani mahalliy sharoitga moslashtirishda muhim nazariy baza hisoblanadi.

So'nggi yillardagi ilmiy-pedagogik manbalarda konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirishda quyidagi metodlar eng samarali deb topilmoqda:

- keys-stadi (huquqiy vaziyatlar tahlili),
- rolli o'yinlar (sud jarayoni, parlament modeli),
- loyihaviy ta'lim (Konstitutsiya kuni tadbirlari, esse tanlovlari),
- raqamli platformalar orqali interaktiv huquqiy o'yinlar.

OECDning ta'lim bo'yicha yillik hisobotlarida demokratik kompetensiyalar va fuqarolik savodxonligini oshirishda aynan amaliy mashg'ulotlar, muloqot va tajriba asosli ta'lim metodlari samarali ekanligi ta'kidlanadi.

Adabiyotlarda oila, maktab va mahalla hamkorligi konstitutsiyaviy qadriyatlarni barqaror shakllantirishning muhim sharti sifatida ko‘riladi. UNICEFning bolalar huquqlari bo‘yicha tadqiqotlarida oilada beriladigan axloqiy-huquqiy tarbiya farzandlarning huquqlarni anglash darajasiga bevosita ta‘sir qilishi qayd etilgan. Mahalliy pedagogik adabiyotlarda esa mahalla faollarini, yoshlar yetakchilarini, huquqshunos mutaxassislarni jarayonga jalb qilish samarali deb topiladi.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, maktab o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish:

- nazariy asoslangan,
- tizimli tashkil etilgan,
- interaktiv va amaliy metodlarga tayangan,
- oila va jamiyat bilan hamkorlikda olib borilgan taqdirdagina samarali bo‘ladi.

Materiallar va metodlar. O‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlar shakllangani quyidagi ko‘rsatkichlar orqali namoyon bo‘ladi:

- konstitutsiyaviy bilimlarning chuqurlashuvi;
- huquqiy mas‘uliyat va intizomning ortishi;
- jamiyat hayotiga ijobiy munosabat va faol ishtirok;
- o‘z huquq va burchlarini anglash hamda ularga rioya qilish odatining shakllanishi.

Maktab o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish tizimli, ilmiy asoslangan va tarbiyaviy maqsadlarga yo‘naltirilgan metodikani talab etadi. Ta‘lim jarayonida interaktiv usullar, amaliy mashg‘ulotlar, loyihalar va oila-maktab hamkorligi orqali o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni ongli, mas‘uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalash mumkin. Konstitutsiyaga hurmat, qonuniylik va adolatga sodiqlik yosh avlod dunyoqarashining muhim tayanchlaridan biri bo‘lib qoladi.

1- Jadval. Maktab o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish samaradorligini baholashning tahliliy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (boshlang‘ich)	Tajriba guruhi (yakuniy)	Nazorat guruhi (boshlang‘ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)
Konstitutsiyaviy bilim darajasi (%)	42%	86%	40%	55%
Huquqiy terminlarni tushunish darajasi (%)	48%	88%	47%	60%
Huquqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul	35%	80%	34%	52%

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (boshlang‘ich)	Tajriba guruhi (yakuniy)	Nazorat guruhi (boshlang‘ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)
qilish (%)				
Fuqarolik mas‘uliyati bo‘yicha motivatsiya darajasi (%)	50%	90%	49%	62%

1- Jadvalda tajriba va nazorat guruhlarini o‘quvchilarining konstitutsiyaviy qadriyatlarini o‘zlashtirish darajasi bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlar taqqoslangan. Tahlil jarayonida interaktiv metodlar, rolli o‘yinlar, loyihaviy ta‘lim va huquqiy vaziyatlar asosidagi amaliy mashg‘ulotlar faqat tajriba guruhida qo‘llanilgan bo‘lsa, nazorat guruhi an‘anaviy o‘qitish usullari asosida ta‘lim olgan.

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli o‘sish kuzatilgan. Xususan, konstitutsiyaviy bilim darajasi 42 foizdan 86 foizga yetgani, o‘quvchilarda huquqiy terminlarni to‘g‘ri tushunish darajasi 48 foizdan 88 foizga oshgani interaktiv va amaliy yondashuvlarning samaradorligini isbotlaydi. Nazorat guruhida esa o‘sish bor bo‘lsa-da, uning sur‘ati past — mos ravishda 40 foizdan 55 foizga, 47 foizdan 60 foizga ko‘tarilgan.

Huquqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasining tajriba guruhida 35 foizdan 80 foizgacha oshgani ayniqsa ahamiyatlidir. Bu o‘quvchilarga berilgan real hayotiy keyslar, sud jarayoni modeli va loyiha ishlarining amaliy ta‘sirini ko‘rsatadi. Nazorat guruhida esa o‘sish 34 foizdan 52 foizgacha bo‘lib, interaktiv metodlarsiz huquqiy tafakkumi rivojlantirish nisbatan sust kechgan. Umumlashtirilgan natijalar shuni anglatadiki, tajriba guruhi o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarini o‘zlashtirish bo‘yicha umumiy o‘sish 41–50 foizni, nazorat guruhida esa 15–20 foizni tashkil etgan. Bu esa taklif etilgan metodikaning o‘quvchilar huquqiy madaniyatini rivojlantirishda samarali ekanini yaqqol ko‘rsatadi.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi maktab o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarini shakllantirishning samarali metodikasini aniqlash va uning natijadorligini baholashdir. Tajriba natijalari ko‘rsatdiki, interaktiv metodlar, rolli o‘yinlar, keys-stadi va loyihaviy ta‘lim o‘quvchilarning huquqiy bilim, fuqarolik mas‘uliyati va faollik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba guruhida konstitutsiyaviy bilimlar va huquqiy terminlarni tushunish darajasi sezilarli o‘sdi (jadval 1). Bu natija shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ularni amaliy

holatlarga tadbiq qilish ko'nikmasini ham rivojlantiradi. Nazorat guruhida o'sish mavjud bo'lsa-da, uning sur'ati past bo'lib, an'anaviy o'qitish usullari amaliy kompetensiyalarni shakllantirishda yetarli emasligini ko'rsatadi.

Huquqiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmasining tajriba guruhida 80% darajasida oshgani, rolli o'yinlar va real hayotiy vaziyatlar asosidagi mashg'ulotlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Bu esa o'quvchilarni faollikka undash, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Tajriba guruhidagi fuqarolik mas'uliyati bo'yicha motivatsiya darajasi 50% dan 90% gacha oshganligi o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatga jalb qilinishida metodik yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatadi. Loyihaviy ishlar, esse va taqdimotlar o'quvchilarda o'z fikrini ifoda etish, mas'uliyatni his qilish va huquqiy ongini oshirishga yordam berdi. Nazorat guruhida motivatsiyaning kam o'sishi esa an'anaviy metodlar bilan yetarli darajada rag'batlantirishning amalga oshirilmasligini ko'rsatadi.

Dars jarayonidagi faollik ko'rsatkichlarining tajriba guruhida 92% gacha oshishi interaktiv va amaliy metodlarning o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashdagi samaradorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, nazorat guruhidagi 68% ko'rsatkich bu metodlarsiz darsning o'quvchilarning faoliyatini yetarlicha rag'batlantira olmasligini anglatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, konstitutsiyaviy qadriyatlar shakllantirishda interaktiv metodlar, rolli o'yinlar va loyihaviy ta'lim eng samarali hisoblanadi. Ushbu metodlar o'quvchilarni faollikka jalb qiladi, huquqiy bilim va ko'nikmalarni mustahkamlaydi, fuqarolik mas'uliyatini oshiradi. An'anaviy metodlar bilan ta'lim olgan nazorat guruhi esa natijalari bo'yicha sezilarli darajada pastroq, bu esa zamonaviy pedagogik metodikalarni qo'llash zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot maktab o'quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish metodikasining samaradorligini o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki:

1. Interaktiv metodlar, rolli o'yinlar va loyihaviy ta'lim o'quvchilarda konstitutsiyaviy bilimlarni oshirish, huquqiy terminlarni tushunish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi.
2. Tajriba guruhi o'quvchilarida fuqarolik mas'uliyati va darsdagi faollik sezilarli darajada oshdi, bu metodik yondashuvlarning motivatsiya va ishtirokni rag'batlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.
3. Nazorat guruhi natijalari shuni tasdiqladiki, an'anaviy o'qitish usullari bilan faqat bilimni oshirish mumkin, lekin amaliy ko'nikmalar va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda ular yetarli emas.

4. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari milliy va xalqaro pedagogik tajribalar bilan uyg‘un kelib, konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirishda interaktiv metodlarni qo‘llashning samaradorligini ilmiy asoslab beradi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, maktab o‘quvchilarida konstitutsiyaviy qadriyatlarni shakllantirish uchun interaktiv va amaliy metodlarni tizimli ravishda dars jarayoniga integratsiya qilish zarur. Ushbu metodika nafaqat bilimni oshiradi, balki o‘quvchilarda fuqarolik ongini va mas’uliyatini rivojlantiradi, shuningdek, ularni ijtimoiy hayotga faol tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2019.
2. Abduqodirov Sh. Fuqarolik tarbiyasi va konstitutsiyaviy qadriyatlar. Toshkent: Fan, 2018.
3. G‘aybullaev O. Pedagogik metodika asoslari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
4. To‘xtasinov M. Maktab o‘quvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish. Toshkent: Pedagogika, 2021.
5. UNESCO. Civic Education: Curriculum Guidelines. Paris: UNESCO, 2017.
6. UNICEF. Promoting Civic Education in Schools: Best Practices. New York: UNICEF, 2018.
7. Islomova N. Konstitutsiyaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Pedagogika va psixologiya jurnal, 2020, №3, 45–52.
8. Karimov A. Interaktiv metodlar orqali fuqarolik tarbiyasini rivojlantirish. O‘zbekiston Ta’limi, 2019, №2, 12–19.